

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток демократичної держави та формування нових освітніх орієнтирів українського суспільства потребують адекватних змін навчально-виховної роботи школи.

В основу таких перетворень має бути покладена зміна поглядів на учнів як суб'єктів навчання та виховання: від орієнтації на «суб'єкт, який пізнає» до спрямування навчально-виховного процесу на «суб'єкт, який інтерпретує» та не стільки відкриває світ, скільки осмислює його завдяки власним умінням інтерпретувати та практично реалізовувати опрацьовану й засвоєну інформацію. У цьому контексті провідна роль належить розвитку в учнів пізнавальних умінь взагалі та вмінь працювати з підручником історії в сучасній українській школі зокрема.

Разом з тим, аналіз практики загальноосвітніх навчальних закладів свідчить, що як усталені в методиці викладання історії, так і інноваційні форми й види роботи учнів з підручником використовуються не завжди системно, поза увагою залишається їх зв'язок з розвитком умінь учнів, недостатньо враховуються їх вікові особливості, завдання та цілі навчання тощо. Тому дослідження проблеми формування вмінь школярів працювати з навчальною книгою як одним із найважливіших засобів навчання історії в загальноосвітній школі є актуальним як з точки зору сучасної методичної наукової думки, так і освітньої практики.

Як свідчить аналіз наукової літератури, формування пізнавальних умінь учнів, у тому числі і вмінь працювати з підручником, належить до найбільш актуальних питань педагогічної теорії та практики.

Окремі філософські аспекти формування пізнавальних умінь як результату процесу пізнання аналізувались у працях Д. Богоявленського, Л. Виготського, Б. Кедрова, А. Леонтьєва Н. Менчинської, В. Петрушенка, В. Шевченка, В. Ярошевича та інших. Проблему формування загальнонавчальних, розумових та предметних умінь в контексті навчальної діяльності учнів вивчали психологи Ш. Амонашвілі, В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Кабанова-Меллер, С. Максименко, Н. Тализіна, Г. Щукіна та ін.

Дидактичні засади формування в учнів пізнавальних умінь у процесі навчальної діяльності досліджували педагоги А. Алексюк, Ю. Бабанський, Н. Бібік, С. Бондар, Б. Коротяєв, В. Онищук, О. Савченко та інші, які вивчали методи і форми організації навчальної діяльності учнів у процесі формування відповідних умінь. У радянській та сучасній українській дидактиці роль і місце підручника у навчальному процесі досліджували Я. Кодлюк, І. Лернер, В. Мадзігон, О. Савченко та ін.. Структуру та функціональне забезпечення навчальної книги розглядали В. Бейлінсон, В. Беспалько, Н. Буринська, Д. Зуєв, А. Сиротенко, С. Трубачева, В. Цетлін та інші. Відображенню у підручнику змісту освіти присвячені наукові розвідки Н. Бібік, М. Бурди, І. Журавльова, Я. Кодлюк. Психологічні основи навчальної книги аналізували С. Бондаренко, Г. Гранік, В. Давидов, К. Кабанова-Меллер, Н. Менчинська, Н. Тализіна та ін. Мову шкільного підручника досліджували Л. Добраєв (його цікавили саме прийоми, які

використовують учні для осмислення тексту). І. Донської, П. Размислов, А. Рахімов, М. Шардаков та ін.

Вміння працювати з підручником як різновид пізнавальних умінь учнів знаходилися у колі інтересів як учених-методистів, так і вчителів-практиків різних часів. Цій проблемі були присвячені теоретичні праці та методичні рекомендації для вчителів історії XIX - початку XX ст. І. Беллярмінова, П. Виноградова, Р. Віппера, Я. Гуревича, К. Смильговського, Д. Ілдовайського, Н. Кайданова, Н. Карєєва, М. Коваленського, Я. Куджинського, С. Платонова, Н. Покотило, М. Рожкова, М. Стасюлевича та ін.

У радянській методичній науці різні аспекти організації роботи з підручником висвітлювали у своїх працях Н. Андрієвська, В. Бернадський, О. Бахтіна, О. Вагін, Г. Годер, П. Гора, К. Гуслистий, Н. Дайрі, Г. Донської, М. Зінов'єв, В. Карцов, Ф. Коровкін, П. Лейбенгруб, І. Лернер, М. Нечкіна, Д. Полторак, Н. Сперанська, А. Стражев, М. Студенікін, Ф. Ястребов та ін.

У російській методиці проблемі формування в учнів предметних умінь на уроках історії присвячені праці Л. Алексашкіної, В. Вяземського, О. Стрелової (класифікація предметних умінь за видами навчальної діяльності); Є. Агібалової, О. Бахтіної, Г. Годера, Г. Донського (прийоми роботи з текстом та ілюстраціями підручника), П. Гори (прийоми пізнавальної діяльності і навчальною роботи); Н. Запорожця (формування розумових умінь і розвитку мови в 4-8 класах), В. Пунського (класифікація пізнавальних умінь за змістом) та ін.

Проблемам розробки методичних вимог до змісту і структури підручника з історичних дисциплін присвячені праці сучасних українських методистів К. Баханова, Н. Гупана, Г. Донського, Я. Камбалової, Ю. Малієнко, О. Пометун, А. Приходько, І. Смагіна, Г. Серової, О. Удода, Г. Фреймана та ін. У сучасній українській методичній науці процес формування предметних умінь у межах своїх досліджень розглядали К. Баханов, А. Булда, В. Власов, В. Комаров, Т. Ладиченко, П. Мороз, Р. Пастушенко, О. Пометун, Г. Фрейман та інші. Спільним для цих авторів є те, що вони розглядають уміння працювати з підручником, як складову предметної компетентності.

У контексті нашої роботи важливим є дисертаційні дослідження З. Беркити з питань організації роботи з підручником на уроці як психолого-педагогічна проблема, О. Боданської щодо підручника як засобу активізації пізнавальної діяльності учнів, І. Смагіна щодо методичних засад створення і функціонування підручників із суспільствознавчих дисциплін, Л. Чосік про дидактичну організацію навчального матеріалу підручника як засобу розвитку пізнавальної активності молодших школярів, Я. Кодлюк щодо теоретичних основ навчальної книги для молодших школярів, П. Мороза про методичні засади шкільного підручника історії стародавнього світу та ін.

Проте в умовах реформування шкільної освіти взагалі та історичної зокрема, коли, з одного боку, змінюється зміст шкільних програм, створюються нові навчальні книги, а з іншого - спостерігається гострий дефіцит спеціальних науково-методичних досліджень, що обґрунтовують ефективні шляхи формування вмінь працювати з найважливішим засобом навчання – підручником,

означена проблема вимагає спеціального наукового і експериментального дослідження та обґрунтування шляхів її ефективного вирішення.

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури засвідчує, що проблема формування в учнів 6-7 класів вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії не була предметом спеціального дослідження. Таким чином, актуальність, недостатня теоретична розробленість і практична значущість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «**Формування в учнів 6-7 класів вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України згідно з комплексним тематичним планом досліджень за темою «Методичні засади діяльнісного підходу до навчання історії» (реєстраційний номер 0105U000272). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол №12 від 23 грудня 2010 р.) і узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 22 лютого 2011 р.)

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування в учнів 6-7 класів вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії.

Завдання дослідження:

- 1) на основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з'ясувати теоретичні і методичні основи дослідження; простежити розвиток підходів до проблеми формування вмінь школярів працювати з підручником у процесі навчання історії у науковій літературі;
- 2) визначити і теоретично обґрунтувати методичні умови формування вмінь працювати з підручником історії в учнів 6-7 класів;
- 3) з'ясувати стан зазначеної проблеми у масовій практиці навчання історії учнів 6-7 класів;
- 4) розробити та експериментально перевірити авторську методику формування в учнів 6-7 класів умінь працювати з підручником на уроках історії.

Об'єкт дослідження – процес навчання історії в загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – формування в учнів 6-7 класів умінь працювати з підручником у процесі навчання історії.

Методологічну основу дослідження становлять гносеологічні та аксіологічні підходи до розгляду педагогічної реальності, філософські положення про діяльність та її соціальну природу, єдність діяльності та свідомості особистості; психолого-педагогічні концепції поетапного формування розумових дій особистості, теорії цілісного педагогічного процесу та розвивального навчання, положення та концепції, що розкривають психологічні особливості засвоєння знань підлітками, взаємозв'язку навчання, виховання та розвитку, активності в діяльності, закономірностей формування знань, навичок та умінь учнів (І. Бєха, Л. Виготського, О. Леонтєва); психолого-педагогічні теорії розвитку особистості (Л. Виготського, Г. Костюка, С. Рубінштейна), закономірності формування пізнавальної діяльності учнів основної школи

(В. Давидова, Д. Ельконіна, Н. Галізіної), дидактичні та методичні концепції визначення сутності методичного прийому, прийому навчальної роботи як складових процесу навчання, спрямованого на формування пізнавальних умінь (О. Божович, П. Гори, О. Кабанової-Меллер, О. Пометун).

Реалізація поставлених завдань передбачала використання комплексу методів дослідження:

- *теоретичні*: (аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення), які надали можливість уточнити сутність базових понять дослідження відповідно до його об'єкта та предмета, визначити сучасний стан методики формування в учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи вмінь працювати з підручником;

- *емпіричні методи* (анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, самооцінювання, тестування) застосовувалися з метою вивчення сформованості в учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи вмінь працювати з підручником;

- *педагогічний експеримент* використовувався з метою перевірки ефективності розробленої методики формування в учнів 6-7 класів вмінь працювати з підручником;

- *методи математичної статистики* застосовувались для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась у спеціалізованих школах м. Києва № 80, 102, ліцеї № 100 «Поділ»; загальноосвітніх школах I-III ступеню м. Чернігова № 29, 30, колегіумі № 11; Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти, Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. На різних етапах участь в експерименті взяли 758 учні та 100 вчителів. Експериментом було охоплено 345 учнів 6-7 класів, в тому числі 158 учнів експериментальних класів і 187 учнів контрольних класів.

Організація дослідження. Дослідження проводилося поетапно, впродовж 2007 – 2010 років.

На першому етапі (2007–2008 рр.) проводився аналіз стану досліджуваної проблеми в історико-методичній, психолого-педагогічній та філософській літературі, визначалися мета і завдання, розроблявся понятійний апарат, формувалася робоча гіпотеза дослідження, визначалися види об'єктів дослідження (експериментальні, контрольні), складався план експериментальних робіт, готувалися засоби контролю, регулювання, засоби обробки та аналізу інформації, визначалися навчальні заклади, які мали брати участь в експерименті.

На другому етапі (2008-2009 рр.) проводився констатувальний етап експерименту, у ході якого було вивчено рівень сформованості в учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії; проводився аналіз результатів; теоретично обґрунтовувалася та розроблялася методика формування вмінь працювати з підручником історії.

На третьому етапі (2009-2010 рр.) проводився формувальний етап експерименту: здійснювалася апробація і перевірка результативності методики

формування вмінь працювати з підручником в учнів 6-7 класів у процесі навчання історії, аналізувалися методичні умови реалізації цього процесу, формулювалися висновки та узагальнення, здійснювалося оформлення тексту дисертаційного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* як особливу методичну проблему досліджено формування вмінь учнів 6-7 класів працювати з підручником історії, визначено методичні умови формування таких умінь на уроках, зокрема: забезпечення мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі роботи з підручником, врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів шляхом відбору методичних прийомів роботи з підручником, адекватних як цілям конкретного уроку, так і навчанню історії в цілому; обґрунтовано та експериментально перевірено розроблену на цих засадах методику формування в учнів 6-7 класів школи вмінь працювати з підручником на уроках історії.

Удосконалено понятійно-категорійний апарат досліджуваної проблеми, зокрема уточнено поняття «уміння учнів працювати з підручником історії», «методичні прийоми організації пізнавальної діяльності підлітків з підручником історії»; «структура умінь пізнавальної діяльності».

Дістали подальшого розвитку положення щодо необхідності і доцільності розвитку вмінь учнів працювати з підручником у шкільній історичній освіті, їх ролі у формуванні предметної компетентності в контексті досліджуваної проблеми, позиції учня на уроці як активного суб'єкта пізнавальної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні матеріали і висновки дослідження можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх учителів історії та в системі післядипломної освіти педагогічних працівників, зокрема, при підготовці лекційних курсів та спецкурсів, які розглядають цю проблему, при створенні навчально-методичної літератури для загальноосвітньої школи. Запропонована методика формування в учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії впроваджена у навчальний процес у спеціалізованих школах м. Києва №80 (довідка про впровадження № 225 від 05.10. 2011р.), № 102 (довідка про впровадження № 84 від 01.12. 2011р.), ліцеї № 100 «Поділ» (довідка про впровадження № 228 від 27.12. 2011р.); загальноосвітніх школах I-III ступеню м. Чернігова № 29 (довідка про впровадження № 253 від 27.12.2011р.), № 30 (довідка про впровадження № 222 від 28.12.2011р.), колегіумі № 11 (довідка про впровадження № 188 від 27.12.2011р.); Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 475 від 29.12.2011р.), Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 1643 від 26.12.2011р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю його положень, використанням взаємопов'язаних методів дослідження адекватних його предмету, меті й завданням, поєднанням кількісного і якісного аналізу отриманих емпіричних даних, коректною

інтерпретацією результатів експериментального навчання та особистою участю дисертанта в апробації розробленої експериментальної методики.

Особистий внесок здобувача у опублікованій праці «Мій Київ: Історія. Культура. Географія. Підручник для 5-го класу загальноосвітньої школи.» у співавторстві з Е.Белкіною, В.Бойком, О.Васильєвим, Л.Глазуною, О.Іванюком, Ф.Левітасом, Л.Паламарчук, М.Тараненко, Н.Чанцевою полягає у розробці § 15, 16, 17, 19, 20, 28. У довіднику «Історія України. 7-9 класи: Наочний довідник» у співавторстві з О.Гісемом, О.Мартинюком здобувачу належить розроблення тем 1-3. У збірнику «Історія розвитку профспілкового руху в Україні» у співавторстві з І.Волинко здобувачем розроблено методичні матеріали для проведення профспілкового уроку. У статті «Електронний підручник як метод упровадження інформаційних технологій під час вивчення історії» у співавторстві з О.Гуком здобувач запропонував методичні підходи до використання електронних посібників на уроці історії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження представлені у доповідях і виступах на всеукраїнських конференціях: «Використання сучасних технологій навчання у викладанні предметів суспільно-гуманітарного циклу» (Київ, 2009); «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2011); міській конференції вчителів історії та правознавства «Формування наукового світогляду та правової культури учнів на уроках історії та правознавства» (Київ, 2010); науково-практичних семінарах: «Використання інформаційних технологій у розвитку міжкультурних комунікативних навичок учнів при викладанні історії» (Київ, 2010); «Історія Голокосту для вчителів середніх навчальних закладів України» (Кременець, 2010); круглих столах: «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: освітній аспект» (Київ, 2009), «Урок історії в сучасній школі» (Київ, 2010); на засіданнях лабораторії суспільствознавчої освіти.

Публікації. Основні положення і результати дослідження відображено у 8 публікаціях, 5 з яких у фахових виданнях. Серед публікацій 1 підручник, 1 посібник, 1 збірник методичних матеріалів (частина публікацій у співавторстві).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (259 бібліографічних позицій). Основний зміст дисертації викладено на 175 сторінках, додатки подано на 71 сторінці. Загальний обсяг роботи становить 272 сторінки. Робота містить 14 таблиць, 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, розкрито методологічні засади та методи дослідницької роботи, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведені дані про апробацію та впровадження результатів у практику.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методичні основи дослідження» розкрито термінологічно-понятійний апарат дослідження, висвітлено стан проблеми формування вмінь працювати з підручником історії у методичній

літературі, обґрунтовано методичні умови формування вмінь працювати з підручником в учнів 6-7 класів у процесі навчання історії.

Проведене теоретичне дослідження проблеми формування в учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії дає підстави стверджувати, що навчання історії як важлива ланка загальноосвітньої підготовки учнів покликана розвивати здібності дітей, створювати умови для їх самореалізації у різних видах діяльності, повноцінного оволодіння пізнавальними вміннями та навичками, серед яких провідними є уміння працювати з підручником.

У психолого-педагогічній літературі уміння визначається як готовність особистості на основі знань і навичок виконувати діяльність, що складається з упорядкованого ряду розумових і практичних дій - прийомів навчально-пізнавальної діяльності, спрямованих на досягнення усвідомленої мети. Уміння учня свідчать про ступінь оволодіння ним прийомами навчально-пізнавальної діяльності. Ознакою сформованого вміння, на думку вчених, є здатність учнів переносити відомі їм предметні або розумові дії (прийоми) у нову ситуацію, вибирати й використовувати адекватні прийоми для розв'язання оригінальних задач. Формування вмінь учнів є спеціально організованим процесом.

Отже, під вихідним поняттям дослідження «пізнавальні вміння» розуміємо здатність учня - суб'єкта пізнання на основі засвоєних способів і алгоритмів послідовно виконувати предметні чи розумові дії - прийоми, спрямовані на досягнення мети навчання як у стандартних, так і в нових ситуаціях. Пізнавальні вміння виступають засобом формування знань, особистісних суджень і мотивованого ставлення до об'єкта пізнання - навчального історичного змісту. Вони, як складні структурні утворення, містять у собі: знання способів пізнавальної діяльності, алгоритму виконання відповідних навчальних дій (їх зміст і послідовність); елементів творчого досвіду (вирішення проблем, знаходження оригінальних способів виконання дій тощо), а тому є прогнозованим результатом цілеспрямованого мотивованого навчання. Отже, у структурі пізнавальних умінь виділяємо когнітивний, процесуальний та мотиваційний компоненти. Пізнавальні вміння, пов'язані з опрацюванням підручника з історії є окремою групою.

Теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що у процесі навчання історії у 6-7 класах підручник виконує функції носія історичної інформації, засобу засвоєння учнями знань і умінь, організації їх навчально-пізнавальної діяльності та формування предметної компетентності. Виходячи з цього, уміння працювати з підручником історії - це вид пізнавальних умінь, який характеризується здатністю учня на основі опрацювання текстового та позатекстового компонентів навчальної книги застосовувати відповідні навчальні дії й самостійно засвоювати історичний зміст, досягаючи мети навчання. З одного боку, вони є важливим результатом процесу навчального пізнання, а з іншого - виступають підвалинами для набуття учнями як предметної, так і ключових компетентностей.

Здійснений у дисертації аналіз положень педагогічної та методичної науки свідчить, що серед цих умінь найважливішими є логічні: спроможність аналізувати відповідну інформацію, що надає підручник, синтезувати її, виділяти

головні ідеї в його текстовому компоненті, зіставляти та порівнювати однотипні явища, інформацію підручника з інформацією інших джерел, оцінювати висвітлені у навчальній книзі окремі факти, події, формулювати нескладні висновки та узагальнення, будувати доказ чи спростування, давати визначення понять, визначати головне та другорядне, аналізувати таблиці та схеми підручника, будуючи відповідь на їх основі, виділяти сутнісні ознаки історичних явищ, пояснювати історичні факти, процеси; мовленнєві: спроможність самостійно будувати відповідь, використовуючи підручник як основне джерело інформації, писати коротке оповідання про подію, складати оповідання (письмово або усно) за ілюстрацією або картиною, що вміщені у навчальній книзі, готувати повідомлення і доповіді та виступати перед однокласниками, брати участь у дискусії, аргументуючи власну позицію з посиланням на джерело в підручнику, складати різні типи планів, складати розповідь на їх основі; хронологічні: спроможність на основі тексту, діаграм, хронологічних та синхроністичних таблиць відповідних пізнавальних завдань підручника, визначати дати і хронологічні межі подій, співвідносити рік зі століттям, століття з тисячоліттям, дати подій з певним періодом історії, правильно користуватися лінією часу, встановлювати послідовність та синхронність історичних подій, складати відповідні таблиці, синхронізувати події історії України та всесвітньої історії, виділяти сутнісні ознаки історичного періоду; картографічні: спроможність на основі карт і картосхем підручника визначати географічне положення країни, показувати на карті місця історичних подій, читати історичну карту, використовувати знання легенди карти як джерело інформації для характеристики історичних подій, явищ, процесів; спеціальні: спроможність самостійно здобувати навчальну інформацію з тексту та позатекстових компонентів підручника історії, аналізувати нескладні та адаптовані джерела історичної інформації, визначати, застосовувати історичні поняття, що наведені в підручнику, конкретизуючи їх на прикладах; на основі текстового і позатекстового компонентів підручника розповідати про історичні події і явища, описувати їх, давати історичну характеристику видатним діячам, формулювати власну оцінку історичних подій і діяльності історичних осіб, визначати причини, сутність, наслідки та значення історичних явищ і подій, висловлювати власну точку зору щодо опрацьованої історичної інформації, наданої у підручнику, й обґрунтовувати її.

Роль пізнавальних умінь у сучасному процесі навчання історії багатогранна. По-перше, їх формування є одним із важливих завдань шкільної освіти взагалі та історичної, зокрема, оскільки на цій основі відбувається розвиток і вдосконалення пізнавальних можливостей учнів, їх компетентності, розкривається їх індивідуальність. По-друге, пізнавальні уміння – органічна частина змісту освіти, який опановують учні для самостійного і критичного сприйняття історичного матеріалу. По-третє, пізнавальні уміння – це засіб формування знань, особистісних суджень і мотивованого ставлення до об'єкта пізнання (в нашому випадку - до навчального історичного змісту). По-четверте, вони є прогнозованим результатом цілеспрямованого навчання. І, нарешті, пізнавальні уміння можуть виступати і як вагомий критерій успішності навчання і викладання.

Проведені дослідження дозволили визначити у структурі досліджуваних умінь складові: когнітивну – знання про способи пізнавальної діяльності з текстовим та позатекстовим компонентами підручника, процесуальну – досвід застосування способів опрацювання навчального змісту підручника у процесі організованої вчителем пізнавальної діяльності та мотиваційну – ставлення учня до навчальної роботи з підручником на уроках та в позаурочний час. Рівень розвитку цих складових можна розглядати як критерії-показники сформованості у учнів основної школи вміння працювати з підручником у процесі навчання історії.

Історіографічний аналіз літератури з проблеми показує, що у методиці навчання історії в Російській імперії в XIX – на початку XX ст. основними формами і прийомами навчальної діяльності було багаторазове повторення матеріалу, заучування тексту підручника, читання і переказ підручника, відповідь на контрольні запитання. Його основою було репродуктивне навчання. Нові методи та прийоми роботи з підручником: реальний, груповий, метод документації, метод запитань та ін., не стали масовими, оскільки цей процес, як і еволюційний розвиток освіти, був перерваний соціальними потрясіннями 1917–1920 рр.

На початку 20-х рр. XX ст. в радянській педагогіці було здійснено спроби функціонування системи освіти за комплексними програмами. Історія, як окремий предмет, перестала існувати, а отже, проблема формування вмінь працювати з підручником втратила актуальність. У 30–40-х XX ст. методика навчання історії розглядала підручник як засіб закріплення в пам'яті учня історичного матеріалу, що вивчався на уроці. Це призвело до відродження чисто вербальних, книжково-словесних, пояснювально-ілюстративних (в найбільш догматичному їх розумінні) методів викладання, що існували колись, та різкого зниження пізнавальної активності й самостійності учнів. Основними прийомами організації навчальної роботи з підручником вважалися: коментоване читання, виконання пізнавальних завдань до фрагментів тексту відтворювального характеру, стислий переказ прочитаного та почутого від учителя на уроці. У зв'язку з тим, основними вміннями, що формувалися в учнів, були вміння заучувати основний зміст тексту, конспектувати, складати прості та складні плани, усно чи письмово робити переказ тощо.

У 50–80-х роках відбувався перехід до більш активної моделі навчання, а отже, з'явилася можливість формувати вміння учнів у процесі навчання історії: аналізувати зміст навчального тексту, фрагментів документів та ілюстрацій, порівнювати історичні події, явища, процеси, що містяться у підручнику, робити висновки, називати відповідні факти на їх підтвердження тощо. Радянська дидактика та методика розглядали підручник як нормативний документ, що визначав коло знань (понять, закономірностей, основних фактів і т.п.), які мали складати зміст навчання, приблизні параметри глибини розкриття цих знань.

З 1980 до початку 90-х рр. XX ст. перелік основних умінь був обов'язковим компонентом змісту історичної освіти. У роботі з підручником зверталась увага на формування трьох груп умінь: а) локалізувати і співвідносити історичні події та процеси у часі і просторі; б) аналізувати, узагальнювати, оцінювати,

порівнювати історичні події та явища; в) самостійно здобувати знання з допомогою підручника та інших джерел інформації як книг для читання, хрестоматій, енциклопедій, наочних посібників тощо для узагальненого викладу матеріалу, для характеристики історичних явищ, видатних діячів, пам'яток культури.

У процесі дослідження було засвідчено, що для забезпечення ефективності процесу формування в учнів 6-7 класів умінь працювати з підручником у процесі навчання історії необхідно дотримуватись певної системи методичних умов. У загальному визначенні поняття «педагогічні умови» - це обставини педагогічного процесу, які виступають результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і використання елементів змісту, методів і прийомів, а також організованих форм навчання для досягнення поставлених цілей. Методичні умови – сукупність обставин, засобів, які сприяють організації ефективної пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання історії.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що формування умінь учнів 6-7 класів у процесі роботи з підручником історії буде ефективним, якщо вчитель: систематично забезпечує мотивацію пізнавальної діяльності учнів; враховує вікові та індивідуальні особливості учнів; активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів, відбираючи методичні прийоми роботи з підручником, адекватні як цілям конкретного уроку, так і навчання історії в цілому.

У другому розділі «Організація формування в учнів 6-7 класів умінь працювати з підручником у процесі навчання історії» висвітлено стан проблеми в масовій практиці навчання історії учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи, описано методику формування умінь учнів працювати з підручником у процесі навчання історії, охарактеризовано хід і результати експериментального навчання.

Аналіз стану організації роботи з підручником у процесі навчання історії у 6-7 класах загальноосвітньої школи дав змогу виявити певні прогалини у вирішенні означеної проблеми. Вивчення сучасної практики організації роботи учнів з навчальною книгою як на уроках історії, так і в позаурочний час дає підстави стверджувати, що у загальноосвітніх школах у процесі навчання історії учнів 6-7 класів відсутня цілеспрямована, системна робота з підручником, спрямована на формування у них досліджуваних умінь. Учителями лише частково використовуються можливості шкільного підручника для формування та розвитку пізнавальних умінь учнів, а також їх історичної компетентності.

За результатами проведених констатувальних досліджень, значна кількість учителів не володіє відповідними методиками роботи з підручником, розглядаючи його виключно як засіб отримання знань учнями і залишаючи поза увагою розвивальний та виховний потенціал навчальної книги з історії. Ще одним чинником негативного впливу на процес формування умінь учнів 6-7 класів працювати з підручником історії є використання учителями переважно репродуктивних методів організації роботи з підручником, а також традиційного навчання, спрямованого на передачу предметних знань, що ґрунтується на знаннєвому підході до організації навчального процесу. Унеможливає

ефективну роботу з навчальною книгою і певна методична недосконалість окремих підручників.

У процесі констатувальних досліджень з метою вивчення можливостей для ефективної організації пізнавальної діяльності школярів з підручником на уроках історії було проведено аналіз чинних підручників з предмета за такими критеріями: цільове спрямування підручника, особливості його структури та основних (текстового та позатекстового) компонентів, подання інформації (загальне бачення історичного процесу, моно – або поліконцептуальність, монологічність або діалогічність викладу тощо), орієнтованість на оволодіння учнями умінь пізнавальної діяльності.

Описаний та проаналізований досвід створення підручників з історії для 6-7 класів за роки незалежності дає змогу стверджувати, що, незважаючи на окремі недоліки, вони в цілому надають певні можливості для формування в учнів досліджуваних у цій роботі умінь. Сучасні навчальні книги з історії для 6-7 класів, незважаючи на певну методичну та методологічну недосконалість, розширюють спектр можливостей вчителя для активізації пізнавальної діяльності учнів. Що стосується основних недоліків навчальних книг, серед них головним є недосконалість апарату організації засвоєння знань – одного з основних структурних компонентів підручників: необхідним є значне збільшення кількості різномірних завдань, які роблять можливим індивідуально підходити до організації засвоєння та оцінювання знань учнів, творчих завдань, що передбачають застосування знань у нових, нестандартних ситуаціях, з елементами пошукової й дослідницької діяльності і дають змогу проявити здібності талановитим дітям, завдань, що спрямовані на систематичне повторення основних тем кожного конкретного курсу, тестових завдань для організації контролю та самоконтролю знань учнів.

Свідчення недостатньо ефективного формування умінь учнів працювати з підручником у сучасній масовій практиці школи були виявлені у процесі констатувальних досліджень. Зокрема, недостатній рівень володіння школярами знаннями про способи пізнавальної діяльності з текстовим та позатекстовим компонентами підручника, а також відсутність досвіду і мотивів до застосування спеціальних способів творчого опрацювання навчального змісту підручника у процесі організованої вчителем самостійної пізнавальної діяльності тощо.

Метою формувального етапу експерименту стала перевірка ефективності розробленої нами методики організації роботи вчителів із формування в учнів 6-7 класів умінь працювати з підручником у процесі навчання історії. Підготовка до формувального етапу експерименту включала: відбір навчальних закладів, навчання вчителів, зокрема презентація мети експерименту, методики організації навчання, визначення навчальних можливостей учнів, календарне планування проведення експериментальних уроків, експериментальні зрізи навчальних досягнень учнів, підготовку рекомендацій для вчителів з експериментальних уроків та забезпечення ними вчителів, розробку пізнавальних завдань, вправ, необхідних для формування та перевірки в учнів 6-7 класів рівня опанування вміннями працювати з підручником у процесі навчання історії, проведення відповідного моніторингу для перевірки результатів експерименту.

Для експериментального навчання було відібрано навчальні теми за чинною програмою з історії 6-7 класів, які, по-перше, давали можливість за навчальним змістом підвищувати мотивацію учнів працювати з підручником, сприяти зростанню їх пізнавальної активності, по-друге, були вдалим за викладом матеріалу у підручнику, завдяки гарному поєднанню методичного апарату, апарату орієнтування та цікавих позатекстових компонентів, надаючи широкі можливості для формування вмінь працювати з підручником, по-третє, на основі внутрішньокурсних та міжпредметних зв'язків сприяли кращому засвоєнню навчальної інформації, давали можливість збільшити час на організацію роботи з навчальною книгою з метою формування в учнів 6-7 класів досліджуваних умінь.

Основу експериментальної методики складало дотримання учителями обґрунтованих нами методичних умов, реалізація яких може позитивно вплинути на досліджуваній нами феномен - формування в учнів 6-7 класів умінь працювати з підручником у процесі навчання історії, а саме: 1) проведення вчителем спеціальної роботи з мотивації пізнавальної діяльності учнів при вивченні історії у 6-7 класах під час опрацювання підручника; 2) максимальне врахування психолого-педагогічних, вікових та індивідуальних особливостей учнів 6-7 класів у процесі їх роботи з підручником; 3) активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів шляхом відбору методичних прийомів роботи з підручником, адекватних як цілям конкретного уроку, так і навчання історії в цілому. Для того, щоб визначені вище методичні умови були реалізовані під час навчання історії учнів 6-7 класів, експериментальне навчання включало такі елементи:

- систематичне поурочне планування очікуваних результатів формування в учнів умінь працювати з підручником та контроль за їх досягненням;

- пояснення школярам суті і практичного значення кожного способу навчальної діяльності, застосування спеціальних пам'яток з переліком виконуваних дій;

- поетапна робота над прийомами, що включала: виконання навчальних дій під керівництвом вчителя за зразком, самостійне виконання тренувальних вправ, застосування сформованого вміння в нестандартних умовах;

- планування вчителем пізнавальних задач і вправ до кожного розділу і великих тем курсу з урахуванням перспективи формування в учнів різних способів діяльності, необхідних для засвоєння певного історичного матеріалу самостійно за підручником;

- виконання учнями завдань і вправ (переважно з підручників), які закріплюють ці знання про способи діяльності, вчать творчого застосування сформованих умінь;

- створення на уроках проблемних ситуацій, які стимулюють застосування різноманітних способів навчальної роботи з підручником.

Під час формувального етапу експерименту проводився постійний моніторинг ходу навчання, тобто відвідування уроків, здійснення педагогічних спостережень, бесід з вчителями-експериментаторами, надання їм консультацій.

Результати формувального етапу експерименту показали значні зрушення у формуванні в учнів експериментальних класів умінь працювати з підручником. Так, кількість учнів, які знаходилися на низькому та середньому рівнях,

зменшилась, тоді як збільшилася кількість учнів, які знаходилися на достатньому та високому рівнях – відповідно на 10,9% та 9,5%. Водночас відповідні показники у контрольних класах майже не змінились: кількість учнів, які знаходилися на низькому та середньому рівнях зменшилася відповідно на 1% та 1,2 %, збільшилася кількість учнів, які знаходилися на достатньому та високому рівнях у контрольних класах – відповідно на 1,4% та 0,8%. Це дає підставу стверджувати, що відсутність в цих класах цілеспрямованої діяльності, орієнтованої на формування в учнів умінь працювати з підручником, не може забезпечити їхнього ефективного розвитку. (див.табл. 1)

Таблиця 1

Рівні сформованості в учнів умінь працювати з підручником за результатами експериментального навчання (у % до загальної кількості учнів)

Класи	Рівні							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	вихідний	підсумковий	вихідний	підсумковий	вихідний	підсумковий	вихідний	підсумковий
Контрольні класи	18,3	17,3	47,2	46	24,6	26	9,9	10,7
Експериментальні класи	19,5	8,9	46,5	36,7	24,5	35,4	9,5	19

Отримані під час формувального етапу експерименту високі результати не можна віднести тільки на рахунок експериментальних уроків. Вони є здобутком всієї системи навчально-виховної роботи вчителів історії в експериментальних класах. Проведений експеримент був лише додатковим фактором, який органічно входить у цю систему. Він дав можливість виділити і зрозуміти сутність головної тенденції досліджуваної проблеми – роботу з формування в учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи вмінь працювати з підручником необхідно організувати та проводити цілеспрямовано і постійно. Робота такого характеру опосередковано або безпосередньо допомагає вирішувати основні завдання навчально-виховного процесу.

Одержані результати дають підстави стверджувати, що дослідження досягло поставленої мети, гіпотеза дослідження набула експериментального підтвердження.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного дослідження, теоретичні розвідки та педагогічний експеримент дали підстави для таких висновків.

1. Пізнавальна діяльність школярів – це спеціально організована у межах навчально-виховного процесу діяльність учнів з опанування визначеного державними вимогами змісту освіти. Уміння – готовність особистості на основі знань і навичок здійснювати пізнавальну діяльність, що складається з

упорядкованої послідовності розумових і практичних дій – прийомів пізнавальної діяльності, спрямованих на досягнення усвідомленої мети. Сформовані пізнавальні вміння – здатність учня, суб'єкта пізнання, на основі засвоєних способів і алгоритмів послідовно виконувати предметні чи розумові дії – прийоми, спрямовані на досягнення мети навчання як у стандартних, так і в нових ситуаціях. Серед пізнавальних умінь важливими є вміння працювати з підручником.

Пізнавальні вміння працювати з підручником історії – це вид пізнавальних умінь, який характеризується здатністю учня на основі опрацювання текстового та позатекстового компонентів навчальної книги застосовувати відповідні навчальні дії й самостійно засвоювати історичний зміст, досягаючи мети навчання. З одного боку, вони є важливим результатом процесу навчального пізнання, а з іншого - виступають підвалинами для набуття учнями як предметної, так і ключових компетентностей.

Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури та зазначене розуміння поняття «вміння працювати з підручником історії», дозволив за структурою визначити та охарактеризувати основні складові, що виступають критеріями і показниками їх сформованості в учнів 6-7 класів на уроках історії: когнітивна – знання про способи пізнавальної діяльності з текстовим та позатекстовим компонентами підручника; процесуальна – досвід застосування способів опрацювання навчального змісту підручника у процесі організованої вчителем пізнавальної діяльності; мотиваційна – ставлення учня до навчальної роботи з підручником на уроках та у позаурочний час.

2. Формування в учнів умінь працювати з підручником у процесі навчання історії має давню методичну традицію. У XIX ст. у вітчизняній методиці навчання історії основними формами і прийомами навчальної діяльності були: багаторазове повторення матеріалу, заучування тексту підручника, читання та переказ підручника, відповіді на контрольні запитання. Основою прийомів роботи з підручником було репродуктивне навчання. Нові тенденції в опрацюванні підручника, що з'явилися на початку XX ст.: самостійна робота учнів з документами, розв'язання пізнавальних завдань, підготовка рефератів – не встигли стати масовими, оскільки цей процес був перерваний соціальними потрясіннями 1917 – 1920 рр.

Радянська дидактика та методика навчання історії розглядали підручник як нормативний документ, що визначав коло знань (понять, закономірностей, основних фактів і т.п.), які мали складати зміст навчання, приблизні параметри глибини розкриття цих знань, їх світоглядну та ідеологічну спрямованість, а також встановити певні орієнтири для організації процесу засвоєння знань та розумового розвитку учнів. Якщо у 30-40-х роках XX століття методика навчання історії розглядала підручник як засіб закріплення в пам'яті учня історичного матеріалу, що вивчався на уроці, що призвело до відродження переважно вербальних, книжково-словесних, пояснювально-ілюстративних (в найбільш догматичному їх розумінні) методів викладання, різкому зниженню пізнавальної активності й самостійності учнів, то у 50–80-х роках минулого століття підручник історії почав розглядатися як засіб організації активного навчання. Вивчались

шляхи навчання учнів прийомів пізнавальної діяльності, зокрема й на основі текстів та інших компонентів підручника.

У 1980-на початку 90-х років XX століття значна увагу приділялася розвитку в учнів умінь локалізувати і співвідносити історичні події та процеси у часі та просторі, аналізувати, узагальнювати, оцінювати, порівнювати їх, самостійно здобувати знання з підручника та інших джерел для узагальненого викладу матеріалу тощо. Ця тенденція збереглася і поглибилася у сучасній українській методиці навчання. Чинні програми з історії передбачають обов'язкове дотримання вчителями державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, представлених у програмі у вигляді переліку умінь і навичок, яких мають набути учні під час вивчення тієї чи іншої теми. Вміння працювати з підручником чітко визначені і у державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів 6-7 класів.

3. Ефективна робота учнів 6-7 класів з підручником передбачає використання багатьох прийомів, форм і методів організації пізнавальної діяльності, проте її завдання обумовлюють специфіку їх застосування і відповідні умови ефективної діяльності вчителя. Методичними умовами формування умінь учнів 6-7 класів працювати з підручником у процесі навчання історії є:

- забезпечення мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі їх роботи з підручником;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів,
- активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів шляхом відбору методичних прийомів роботи з підручником, адекватних як цілям конкретного уроку, так і навчання історії в цілому.

4. Кількарівневий аналіз стану проблеми в масовій практиці української школи (висновки на підставі анкетування вчителів, аналіз підручників та навчальних досягнень учнів) засвідчив відсутність цілеспрямованої, системної роботи, спрямованої на формування умінь учнів працювати з підручником. Більшість учителів орієнтовано на підготовку учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, державної підсумкової атестації, моніторингу навчальних досягнень учнів шляхом проведення міністерських, директорських тестових контрольних робіт. Перелічені форми контролю спрямовані, передусім, на виявлення рівня засвоєння знань, що обумовлює консервацію традиційної знанневої моделі навчання, застосування одноманітних прийомів навчальної роботи з підручником, втрату учнями мотивації до навчання історії. Ці негативні чинники обумовлюють переважно низький та середній рівень сформованості умінь працювати з підручником у значній частині учнів 6-7 класів і підтверджують необхідність переходу до іншої моделі навчання і втілення її в навчально-виховний процес ЗОНЗ України.

На початку 90-х років XX ст. почався процес створення нових шкільних підручників з історії, який триває до теперішнього часу. Незважаючи на певні недоліки, підручники з історії надають певні можливості для формування в учнів основної школи необхідних пізнавальних умінь. Чинні підручники є більш якісними, ніж попередні, з точки зору можливостей для активізації пізнавальної діяльності учнів. Проте, навіть найкращі підручники не приділяють достатньої

уваги цілеспрямованому розвитку вмінь учнів самостійно опрацьовувати їхній зміст.

5. У процесі теоретичного дослідження проблеми та констатувального етапу експерименту нами було розроблено методику формування вмінь працювати з підручником на уроках історії в основній школі, яка складалася з визначених методичних умов, форм, методів і прийомів діяльності вчителів і учнів, що мали забезпечити процес формування вмінь школярів працювати з підручником, зокрема їх когнітивної, процесуальної та мотиваційної складових. Перевірена в процесі експериментального навчання методика дала змогу забезпечити відповідні результати. Когнітивна складова забезпечувалась за рахунок включення у зміст уроків спеціальних компонентів навчального змісту у вигляді інструктажу вчителя та пояснень алгоритму різних способів навчальної роботи з підручником, історичних документів та текстів навчальної книги. Процесуальна складова була представлена застосуванням відповідних методичних прийомів відпрацювання джерел інформації та формулювання власної позиції. Мотиваційну складову вчителі розвивали шляхом постановки спеціальних завдань на основі підручника з метою виявлення учнями особистого ставлення до історичних подій, що вивчалися та виконання школярами спільної роботи з підручником в процесі інтерактивної взаємодії.

Результати формувального етапу експерименту показали значні зрушення у формуванні в учнів експериментальних класів вмінь працювати з підручником. У порівнянні з результатами контрольних класів кількість учнів, які знаходилися на низькому та середньому рівнях, зменшилась відповідно на 10,6% та 9,8% (у контрольних класах – на 1% та 1,2%), водночас збільшилась кількість учнів, які знаходились на достатньому та високому рівнях – відповідно на 10,9% та 9,5% (у контрольних класах 1,4% та 0,8%). Формувальний експеримент підтвердив коректність сформульованої гіпотези і ефективність запропонованої методики формування в учнів основної школи вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії, що свідчить про досягнення мети і завдань дослідження.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, зокрема подальшого вивчення потребують питання організації самостійної роботи старшокласників з підручником на уроках історії, проблеми моніторингу рівнів розвитку вмінь працювати з підручником учнів основної та старшої школи, як складової інформаційної предметної компетентності тощо, професійної підготовленості вчителя історії до розвитку вмінь учнів працювати з підручником й іншими джерелами знань.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Трухан О. Ф. Формування вмінь працювати з підручником історії в методичній традиції Російської імперії XIX- початок XX століття. / О. Ф. Трухан / Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : П24 зб. Наук. пр./ редкол.: Огнев'юк В. О., Бех І. Д., Жоруза Л. Л. [та ін.] – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2011.- № 1 (15) . – 92 с., С 31-34.
2. Трухан О. Ф. Методичні можливості шкільного підручника як засобу навчання історії учнів основної школи. / О. Ф. Трухан / Психолого-

педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші].- Умань : ПП Жовтий О.О., 2011. Випуск 38. – С. 108-114.

3. Трухан О. Ф. Методика роботи з підручником на різних етапах уроку історії в основній школі. / О. Ф. Трухан /Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред.кол.,голови. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Толузов].- К.:Педагогічна думка, 2011.-Вип.11.-800с., С 509-515
4. Трухан О. Електронний підручник як метод упровадження інформаційних технологій під час вивчення історії./ О. Гук, О. Трухан //Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. № 4-5 2011.- С. 95-101.
5. Трухан О. Ф. Організація роботи з підручником учнів основної школи на уроках історії. / О. Ф. Трухан // Рідна школа -№ 8-9 (серпень-вересень) 2011.- С.36-40.
6. Трухан О.Мій Київ: Історія. Культура. Географія. Підручник для 5-го класу загальноосвітньої школи. 3-є видання, доповнене й перероблене/ Е. В. Белкіна, В. М. Бойко, О. О. Васильєв, Л. М. Глазунова, О. Л. Іванюк, Ф. Л. Левітас, Л. Б. Паламарчук, М. Г. Тараненко, О. Ф. Трухан, Н. І. Чанцева — К.: АДЕФ-Україна, 2006. — 196 с.: іл.
7. Трухан О Історія України. 7-9 класи: Наочний довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. Ф. Трухан. - К.; Харків: Веста, 2007. - 176 с.
8. Трухан О. Ф. Збірник методичних матеріалів для проведення профспілкового уроку «Історія розвитку профспілкового руху в Україні»./ О. Ф. Трухан, І. К. Волинко – Київ, 2008. - 68с.

АНОТАЦІЇ

Трухан О.Ф. Формування в учнів 6-7 класів вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02–теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2012.

У дисертації вперше як особливу методичну проблему досліджено формування вмінь учнів 6-7 класів працювати з підручником у процесі навчання історії, визначено методичні умови формування таких вмінь.

Проведено науковий аналіз ступеню розробленості досліджуваної проблеми в теорії та практиці навчання історії у вітчизняній та зарубіжній школі.

У дисертації дістали подальшого розвитку положення щодо необхідності й доцільності розвитку вмінь учнів працювати з підручником у шкільній історичній освіті, їх ролі у формуванні предметної компетентності учнів у контексті досліджуваної проблеми.

Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено розроблену на цих засадах методику формування в учнів 6-7 класів школи вмінь працювати з підручником у процесі навчання історії.

Ключові слова: формування вмінь учнів 6-7 класів працювати з підручником історії, навчально-пізнавальна діяльність школярів, структура вмінь пізнавальної діяльності учнів 6-7 класів.

Трухан А.Ф. Формирование у учащихся 6-7 классов умений работать с учебником в процессе обучения истории. - Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - теория и методика обучения (история и обществоведческие дисциплины) Институт педагогики НАПН Украины, Киев, 2012.

В диссертации впервые как особую методическую проблему исследовано формирование умений учащихся 6-7 классов работать с учебником истории, определены методические условия, разработана методика формирования таких умений на уроках истории.

Проведен анализ разработанности исследуемой проблемы в теории и практике обучения истории в отечественной и зарубежной школе.

Уточнены понятия «умение учащихся работать с учебником истории», «методические приемы организации познавательной деятельности подростков с учебником истории», «структура умений познавательной деятельности». Доказано, что формирование умений учащихся 6-7 классов в процессе работы с учебником истории будет эффективным, если учитель: систематически обеспечивает мотивацию познавательной деятельности учащихся; учитывает возрастные и индивидуальные особенности учащихся; активизирует учебно-познавательную деятельность учащихся, отбирая методические приемы работы с учебником, адекватные как целям конкретного урока, так и обучению истории в целом.

Проведенный теоретический анализ дает возможность утверждать, что в процессе обучения истории в 6-7 классах учебник выполняет функции носителя исторической информации, средства усвоения учащимися знаний и умений, организации их учебно-познавательной деятельности и формирования предметной компетентности. Методическими условиями эффективной организации внеурочной работы учащихся по истории являются:

- обеспечение мотивации учебно-познавательной деятельности учащихся с учебником;
- учет возрастных и индивидуальных особенностей школьников;
- активизация учебно-познавательной деятельности учащихся путем отбора методических приемов работы с учебником, адекватных как целям конкретного урока, так и обучения истории в целом.

В процессе теоретического исследования проблемы и констатирующего эксперимента нами была разработана методика формирования умений работать с учебником на уроках истории в 6-7 классах, которая состояла из определенных методических условий, форм, методов и приемов деятельности учителей и учащихся, которые должны были обеспечить процесс формирования умений школьников работать с учебником, в частности их когнитивной, процессуальной и мотивационной составляющих.

Ключевые слова: методические основы формирования умений учащихся 6-7 классов работать с учебником истории, когнитивная, учебно-познавательная деятельность учащихся.

Trukhan O.F. The formation of pupils' skills of the 6-7th forms to work with a textbook in the process of learning history – Manuscript.

Thesis for the degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in Speciality 13.00.02. – Theory and teaching methodology (history and social disciplines). – The Institute of Pedagogy of NAPS (National Academy of Pedagogical Sciences) of Ukraine. – Kyiv, 2012.

In the dissertation for the first time the formation of pupils' skills of the 6-7th forms to work with a textbook in the process of learning history as a special methodical problem is researched, methodical conditions of formation of such skills are defined.

The scientific analysis of the level of groundwork of the researching problem in theory and practice of learning history in Ukrainian and foreign schools is carried out.

In dissertation the points as for necessity and expediency of formation of pupils' skills to work with a textbook in school historic education, their role in formation of pupils' subject competence in the context of the researching problem have got a further development.

The methods of formation of pupils' skills of the 6-7 forms to work with a textbook in the process of learning history was theoretically substantiated and experimentally examined.

Key words: formation of pupils' skills of the 6-7th forms to work with a textbook of history, pupils' educational activity, the structure of skills of pupils' educational activity of the 6-7 forms.